

IX.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS IRÁNYAI
ÉS
A SZOCZIÁLIS ÉRZÉS.

— *Gróf Mailáth József írásban beadott véleménye.* —

Ma, midőn a szociális kérdés *vörös üvegként szolgál*, melyen keresztül a világ állását és folyását s minden, abban fölmerülő, egyes kérdést és föladatot nézhetünk, a társadalmi fejlődés irányainak tanulmányozása, fejtegetése és megvitatása nemcsak érdekes, lebilincselő és hasznos foglalkozás, de szorosan vett kötelessége mindazoknak, kik a nép vezetésére hívatva vannak.

Az egész világon egy szociális válságot találunk, mely azon bizonytalan szociális állapotnak folyománya, melyben a XX-dik század is leledzik. A multnak szerves intézményei lassankint korhadoszni kezdenek s végleg kihálnak. Más intézmények képződnek, alakot öltenek s ügyetlen tapogatódzás közepette keresik életőknek föltételeit. Ezen *rosszullétnek* állapotát a társadalom élénken megérzi; mindnyájan szenvedünk alatta és szeretnők, ha ezen bizonytalan állapot megszűnnék, így látunk egyeseket, kiket *konzervatíveknek* szoktak nevezni, mert a létezőt meg akarják tartani, ezek a nem ismert alkotásoktól félnek, a múlthoz túlságosan ragaszkodnak; mások pedig nyughatatlanok; gyorsabb léptekkel szeretnének haladni; ezért utálják a múltat, de még a jelent sem tűrik: ezek a *forradalmárok*. Az élet mindkét irányt elítélte a múltban s elítéli a jelenben is; mert a józan, természetes, törvényszerű haladást útjában nem lehet megakasztani, de ezt a sötétbe való ugrásokkal sem lehet megelőzni. Ezen két irány között találunk az egész föld kerekségén és minden időben olyanokat, a kik

megérteni tudják, hogy a jelenlegi rosszullét egy szükséges, lépésről-lépésre való haladás, azon szociális rendszerhez, intézményhez, vagy állapothoz, a mely — a mennyiben egy emberi intézménynél az lehető — aránylag elég állandósággal és nyugodtsággal fog bírni. Ezek a józan, higgadt gondolkozású emberek — szerencsére minden időben találkoznak ilyenek — tudják, hogy a múltnak alakzatai, minthogy azok a múlt időknek tettek nagy szolgálatot, a jövőt már nem tudják kielégíteni. Egy régi rendszert, mely magát túlélte; egy régi intézményt, melynek ideje lejárt; ép oly kevéssé lehet föltámasztani, mint a hogy a meglett ember nem lehet ismét minden tulajdonaival gyerekké vagy csecsemővé; ámde másrészt nem áll hatalmunkban az idők folyását sem gyorsítani; a szociális állapotok ép úgy megkívánják a maguk idejét, hogy állandókká legyenek, mint a hogy minden élő formának a maga incubációjához bizonyos időre van szüksége.

A társadalmi válság ezen idejében, melyet mi most átélünk, csak az az egy fog célhoz vezetni, ha a természetes fejlődés útját czéltudatos, szellemi munkával támogatjuk. *Naturae non imperatur nisi parendo*, (a természetnek csak engedelmeskedve parancsolhatunk) mondja már Baco. Mindenekelőtt óvakodnunk kell az emberi észnek túlságos csábításaitól, az úgynevezett, túlzó fölvilágosodottságtól, a melynél fogva az emberi éstt mindennél magasabbra emelve, a fölöttünk uralkodó, láthatatlan hatalom fölé is helyezzük.

Egy nemzetet össze lehet hasonlítani oly élő szervezettel, melynek minden egyes sejtjében ott lappang az ébrény paránya, el van árasztva a maga életének szociális elve. Ezen életnek törvényeit a történet segélyével megismerhetjük; ezek a törvények magokban véve befejezettek, pozitívek és konkrét tényeket eredményezők. *Hisz az élet a maga teljességében sokkal gazdagabb, mint a mi emberi logikánk; sokkal termékenyebb, mint a mi elvont tételeink.*

Ép úgy, mint az egyes individuumokban el van terjedve az élet az egyes sejtekben és ez az életerő magát föntartja, fejlődik és terjeszkedik az egyes, organikus részek spontán, összhangzatos működése, tehát szövetkezése által; így van ez a szociális életben, különösen pedig egy nemzet életében: az életerőnek Összessége az egyes individuumok közt el van osztva; ez a szociális élet magát föntartja és fejleszti az egyes akaratok összműködése, szövetkezése által.

És itt rátérek arra, a mi a népek életében főfontosságú, úgynevezett *szociális érzékre*. Hogy a nemzeti élet egy bizonyos egészséges irányban fejlődjék, szükséges, hogy minden egyed a szociális érzéknek tudatára jusson és törvényeinek magát a köz szempontjából alávesse. A magasabb értelemnek, az úgynevezett értelmiségnek kiváltsága abból álljon, hogy ne egyéni törvényeket hozzon, ne hatalmi és önkényes törvények föllállításában fáradozzék, hanem abban, hogy az egyetemes, szociális törvénynek, melyet a szociális érzés diktál, magát alárendelni tudja. Az igazi szabadság csakis ezen lelkiismeretes, józan engedelmségben található meg, *a jó, a mit teszünk*, csakis ezen általános törvény iránti bódulatban rejlik; a *rossz* mindig ezen törvényen kívül tartózkodik.

Egy nemzet szociális érzéke megmutatja azt az irányt, melyben rá nézve haladni életszükséglet, ezen természetes iránynak útját állani nem szabad. Egy nemzet, a mely élni akar — mint egy szellemes francziánál olvasom — hasonló ahhoz a tömeghez, mely, hogy egy veszélyből meneküljön, avagy egy fényes látványosságban részt vehessen, ész nélkül a kijárat felé tolong; ezzel egy bizonyos áramlót keletkezik a tömegben, melyet minden egyesnek önkénytelen előrenyomulása okoz; mindegyik egy irányba, egy cél fele törekszik: de vagy azért, mert nem tudják, hogy hol van a kijárat, vagy egoizmusból egyik a másikat meg akarja előzni, az áramlat túlercs lesz, egymást túlságosan tolják előre, ellökik, sőt el is gázolják. Ha ez a mozgalom rendben történik, ha mindenki tudja, hogy mit tegyen, s hová irányítsa lépteit, a cél minden erőltetés nélkül s nyugodtabban s hamarabb el lesz érve. Az emberi értelem, ha másokéval szövetkezik, nem alkot talán mindig nagyot, de azért a jötevésnek hálás eszközévé válik; megakadályozza, hogy az erők elforgácsolódjanak és céljokat téveszszenek.

Kétségtelen, hogy a szociális élet idők múltán gazdasági igazságtalanságokat teremtett. Ezeknek eltüntetését megkísérteni a szociális reformnak volna föladata.

Ezeknek előrebocsátása után áttérek már most *a társadalom négy fejlődési irányának* közelebbi, rövid ismertetésére. Az elmúlt század az úgynevezett liberalizmus jelében állott. Mi a *liberalizmus*? Azon tan, mely a szociális, praktikus életet a szabadság eszméjének alárendeli, fölládozza. Miután a liberalizmus épen az egyénhez van kötve, tehát individuális: a liberalizmus

végcéljában és eredményében a társaságot az egyednek, az összességet megillető jogot az egyes ember jogának, a társadalmi érdeket az egyesek érdekének alárendeli s így a liberalizmus nem egyéb, mint *individualizmus*. A XIX-ik és az azt megelőző századnak jelszava volt: be nem avatkozni az egyesek ügyeibe, ettől tartózkodjanak úgy a testületek, mint az állam és az egyház. »Laissez faire, laissez passer!«

Ezen optimista felfogásával azt tanítja a liberalizmus, hogy a természetes törvények és az emberi szabadság együttesen a haladás és az emelkedő jólét felé veszi útját. Mindenesetre a világ egyetemes törvényei jók; mindenesetre az emberi szabadság, a józan ész által vezéreltetve, ezen törvényekhez önkényt simul; de ne felejtjük el azt, hogy legtöbbször a tévedés és a szenvedély zavarja meg ez összhangot.

A korlátlan szabadság csak azon társadalomban vezethet célhoz, melynek tagjai úgy jogaikat, mint kötelességeiket ismerik és szokásba is veszik az utóbbiakat gyakorolni, az előbbieknél érvényt szerezni. Az ilyen minta-társadalom, mintatársaság volna; de hol létezik ilyen? Ezért nem válhatnak be a »Laissez faire« elve a népek életében?

A politikai individualizmus az idők folyásával gazdasági liberalizmussá vedlett át. Ez az elmúlt két századnak logikus, következetes munkáját képezte, melynek egyedüli célja volt: a szociális jogokat összezsugorítani, az egyed jogait kiterjeszteni, a tekintélyt csökkenteni, a szabadságot tágítani. A XIX. század végén tehát az egyén szabad volt, vagyis a lehető legnagyobb szabadságot élvezte ; de maga volt, magában állott, s magára volt hagyva, mert a gazdasági és szociális individualizmus a szabad versenyt óriási módon fejlesztette, harcot, háborút támasztott, végre azt a rosszullétet idézte elő, melyet e fejtegetés elején említettem, s mely az egész világot szociális válságba kergette.

Elismerem, nagy haladás konstatalható napjainkban, az egész világon emelkedő jóllét, tökéletesedés látható ; csak egy bökkenő van: a túlságosan szabadverseny mérkőzéseiben kevés a győző, sok a legyőzött. A liberalizmus tehát épen ellenkezőjévé lett annak, a minek kiinduló pontján látszott, mert az emberiséget mint egyenjogú egyedek összességét fogta föl. A liberalizmus a szociális válságban, a szociális nyomorúságban, melyet ő is bevall, azon kikerülhetetlen árnyékot látja, mely a kultúra fényét kísérni szokta. Ezen válság és rosszullét

okait a liberalizmus az emberi társadalom változhatatlan, fejlődési törvényeiben és a létért való küzdelemben látja, de azt mondja, hogy a szegénység s a nyomorúság csökkenthető s tűrhetőbbé tehető.

A *szocializmus* gondolatvilága is liberális, a szabad kritikának szelleme képezi előfeltételét, ez létjogosultságának egyik főtenyezője, de csak *elméletben*; a tavalyi drezdai pártnap az ellenkezőről tesz tanúságot, valamint a Millerand-féle kérdés. A mire nyíltan törekszik, nem egyéb, mint *kiszabadítani a munkást a tőkének túlságos uralma alól*. Igen erősen támadja a liberalizmust; mert az nézete szerint nem szociális, hanem individualisztikus, így tehát éppen antiszociális; az egyedeknek és az individuális tulajdonnak határtalan hatalmával szemben, a miben a személy, mint ilyen, folytatását találja, azt a követelményt állítja föl a szocializmus és pedig teljes határozottsággal, hogy a magánvagyonot be kell szüntetni, annak helyébe a társadalmi tulajdon lépjen, mint közvagyon. A szegénységgel, a nyomorral szemben, a liberalizmussal összehangzólag azt mondja, hogy igen is a kultúrának folyománya az, de csak annak a kultúrának, mely az individualizmus talaján burjánzik. Ez a ti eszközeitekkel nem enyhíthető, míg a mienkkel teljesen is megszüntethető, így kiált fel.

A szociálista iskola a *determinizmusnak* és az *evolúciónak* hódol, vagyis azt tanítja, hogy a természetes törvények a világot feltartóztatlanul vezetik; de ezen törvények egyúttal magoktól módosulnak; mert a világegyetem és benne a társadalom is változik és átalakul. Mindennek daczára, ellentétesen ezen elvekkel, a szociálisták egyrészt siettetni akarják — esetleg forradalom segítségével is — azokat az átalakulásokat, melyeket szerintök a természetes törvényeknek elő kell idézniök és másrészt a jövő államot akarják megalkotni, a mely hívatva lenne az új szociális rendnek öreként szerepelni. Ha a természetes törvények szükségszerűleg gyakorolják a magok hatását, mire való az állam, mely a törvényekre felügyeljen ?

A tudományos szocializmusnak nagy jelentősége, a szocialisztikus eszmékkel való rokonszenv nem annak tulajdonítandó, mintha a szocializmus a világot átalakította volna, hanem abban a tényben keresendő, hogy az élet idomította és szelidítette a szocializmust. A józan és higgadt szociálisták már nagy részben arra törekszenek, hogy elméleteiket a gyakorlati élethez simítsák, az utópiából s a forradalmi irány-

zatok útjáról lassankint a szociális reform terére kezdenek vonulni, szóval, közelednek a polgári társadalom felé; különösen látjuk azt azon országokban, a hol a szocializmus a legtipikusabb: Németországban, a francziáknál és Angliában; de nemcsak a szocializmus alkalmazkodik a polgári társadalomhoz, hanem azt az örvendetes jelenséget is látjuk, hogy a szocialisztikus elméleteket és eszméket a társadalom is sokkal több figyelemre méltatja ma már, mint annak előtte; elutasító merev álláspontra többé nem helyezkedik. És ez jól van így.

Ebből a jövőre nézve azt a biztosítást meríthetjük, hogy a szociális válság nem lesz mindig az osztályharcz veszedelmes jelensége, hanem az osztályok egymásközötti szövetkezése a szociális igazságtalanságok folytonos, fokozatos és hathatós kiegyenlítésére s azon hiú ábrándok elosztatására, melyekkel egy egész új világ teremtését kísérletezték. Erre nézve igen helyesen mondja Goltz báró: »A társadalmi, az úgynevezett szociális kérdés csak úgy oldható meg, azaz, kielégítő, társadalmi állapotok csak úgy létesíthetők, ha népéletünkbe egész sorozatát viszzük be különféle alakulásoknak, melyek azonban csak fáradságos, hosszas és sokoldalú munka, nem pedig rögtönző, erőszakos felforgatások eredményei lehetnek«.

Az anarchizmus nemcsak a liberalizmussal, de a szocializmussal is ellentétes; bölcséletileg azonban ugyanezen eredményhez jut: a társadalom teljes és erőszakos felforgatását czélozza. Legfőbb tantétele ugyanis az anyagi *monizmus*, mely csak anyagot ismer, a szellem létezését tagadja, az egyedet a társadalom fölé helyezi. Ezzel valódi miséjében mutatkozik, mint »Bellum omnium contra omnes«.

Az anarchizmus, az anarchista iskola a tudományos szocializmusnak törvényes gyermeke, szintén a *determinizmusnak* és *evoluczió*nak híve. Bölcséletileg ugyanazon eredményhez jut: a társadalom teljes és erőszakos felforgatásához, mint a szocializmus; de ezt már abban a szofizmában nem követi, hogy az államot, mint a törvények őrei állítja oda; ellenkezőleg, azt tanítja, hogy az emberiség boldogsága mindazon akadályok eltávolításával lesz elérhető, melyek az emberi szenvedélyek szabad játékát korlátozzák. Föltételezi, hogy az emberek ösztönei jók.

Kétségtelen, hogy oly társadalomban, melynek minden tagja csak jóra való ösztönök izgatását érezné, az anarchista elmélet alkalmazható volna; csak az itt a bökkenő, hogy a

történelem eddigi tanulsága szerint ilyen társadalom sohasem fog létezni.

Érdekes már most az a jelenség, hogy a társadalmi fejlődésnek azon szembeszökő tévedései, melyek az anarchizmusban és szocializmusban láthatók, ugyanazon egy forrásból, a liberalizmusból származnak, még pedig annak nem kinövései, hanem természetes fejleményei. A liberalizmus lehető, legnagyobb egyéni szabadságot biztosít mindenkinek egyenlően, nem véve tekintetbe, hogy a társadalom mind szellemi, mind testi tulajdonokra nézve egymástól sokszor igen-igen különböző egyénekből állván, reájok nézve a szabadság élvezésének foka sem lehet egyenlő ; az erősebb százféle módon nyomhatja el a gyöngébbet, a nélkül, hogy a törvény karja elérhetné.

A *társadalmak*, a *nemzetek*, mint élő lények és szervezetek képzelendők; ezeknek bizonyos alaptörvényeik vannak, melyeket megváltoztatni nem áll az ember hatalmában; az igazi bölcseségnek az az egyik főfeladata, hogy ezen törvényeket föl ismerje, előttük meghajoljon s kalauzolásuk mellett e földi társadalomba több igazságot, több jólétet, több boldogságot vigyen. Ma már mindenki tudatára jött annak, hogy az ember mint adós és függő lény jön a világra; adósa mindazoknak kik előtte az élet útját egyengették; függő helyzetű a szociális törvényekkel szemben. A szociális törvények létezését a szociológiai tudomány sem vonja kétségbe. Ezen törvények egyike az, hogy az elnyomott embert az erősebbel szemben a társadalom védelmezni tartozik; minthogy pedig az individualizmus- és liberalizmusnál fogva a gyöngébb az erőssel szemben védelemre nem talált s a szabad versenyben eddig mindig csak az erős jutott sikerhez: ezáltal oly szociális bajok keletkeztek, melyek az egész szociális élet és gazdasági fejlődés menetét meggrontották s azon általános *rosszullétet* eredményezték, melyről fejtegetésem elején szóltam.

Így magától keletkezett az eszme, hogy az *állam* köteles a gyengét megvédeni, így lett az állam az egészségtelen társadalmi fejlődés behatása alatt az igazságnak őre, a gyengébbnek védelmezője; oly állapot, mely a szociális törvénynek megfelel, így keletkezett a kultúra magasabb fokán álló s közigazgatásilag hatalmas, gazdag nemzeteknél a *munkás-törvényhozás* szükségességének érzete; mert az ember nemcsak akkor szociális lény, a mikor vesz vagy elad, mikor dolgozik vagy dolgoztat,

hanem akkor is, a mikor gondolkozik vagy beszél s a mikor saját Istenéhez fohászkodik.

Fejtegetésemben igyekeztem kimutatni, hogy a liberalizmus az egyedet, mint ilyent, túlságosan becsülte, elfelejtette azonban, hogy az egyednek igaz értéke nem egyénisége- vagy személyiségében rejlik, hanem *erkölcsi oldalában* s itt, ha csak futólag is, érintenem kell azt a feltűnő jelenséget, hogy a mai tudomány mindent az *anyagiság* jegyében akar föltüntetni s ethikai, morális oldalát a dolognak nem akarja elismerni; pedig nemzetgazdaságtan és ethika tőszomszédos mezők virányaian diszlenek; már a régiek is behatóan tárgyalták a gazdasági kérdés mellett az ethikait is; elég nekem csak Aristotelesre hivatkoznom. A középkor nemzetgazdasági nézeteit leg-tökéletesebben s legrendszeresebben kifejtve Aquinói Tamásnál találjuk meg. Az úgynevezett klasszikus nemzetgazdaságtan megalapítója, Smith Ádám, először az erkölcsi érzelmek elméletéről irt, mielőtt a népek jólétének okait kutatta volna. Az újabb nemzetgazdasági írók, kik — ha csak hiúságból vagy gyávaságból nem egy bizonyos, határozott irány, nem egy bölcséleti iskola hívei, nem egy rendszert ismernek el csak — szóval nem egyoldalúak, *valamennyien elismerik, hogy a szociális kérdés egyúttal morális kérdés is*. Ugyanazon írók közül még azok is, kik a merev liberalizmus talaját még most sem hagyták el, mindig jobban kezdik az erkölcsi, ethikai oldal szükségességét kiemelni. Nemrég olvastam egy amerikai írónál, (Edwin E. A Seligman. The economic interpretation of history. New-York, Macmillan, 1902.) a következőket: »A haladás iránti harcban folytonosan az előcsapat élén állanak az erkölcsi eszmények. De a társadalmi s következőleg gazdasági viszonyoktól is függ, a mennyiben azok kifejlődtek vagy fejletlenek, hogy megengedjék vagy ne engedjék meg a moráltudós tanainak diadalát. A gazdasági és erkölcsi élet között semmi valódi ellentét sem lehetséges.«

S most térek át a társadalmi fejlődés irányának azon részére, mely újabb időben *a keresztény-szocializmus* gyűjtő neve alatt ismeretes, s mely semmi egyéb, mint *a szociális reform ethikai, morális alapon*, a hol tehát az ember, mint egyed, emberi méltóságának épségben tartása mellett köteles a szociális törvénynek engedelmeskedni. Hogy ezen irány a három előbb jelzett iránynyal ellentétes, az eddig mondottak után fölösleges erősítenem. Hogy az említett irányok e negye-

diknek ellenségei, azt is természetesnek találom, mert egészen más eszközökkel akarja elérni azt, a miről amazok álmodoznak. A keresztény szocializmust azon vitatkozásokban, melyeket a Társadalomtudományi Társaság irányítói rendeztek, gyakran együtt neveztek a konzervativizmussal. Ezt én nem helyeslem; mert a keresztény szocializmus és a konzervativizmus egészen különböző dolgokat jelentenek. A konzervativizmus egy politikai irány mely Magyarországon, a hol sajátos, egészségtelen, politikai viszonyaink miatt bizonyos, a magyar emberre nézve gyűlöletes fogalmat involvál, de mindenütt a világon abban a politikai értelemben lejárt magát s tulajdonképen soha sem jelentette azt, hogy a haladás ellensége, hanem csak azt, hogy a rohamos haladást ellenzi. Én magam is egy konzervatív család sarja vagyok s büszke önézettel mondhatom, hogy ez hazafiségomnak nem volt kárára, nem csorbította szociális érzésemet s nem vetett gátat annak, hogy a felvilágosodás ösvényén bátran haladjak előre. Azért igazat adok *Deschanel*-nek, ki saintmandéi beszédében egy párisi iparos és kereskedő társaság előtt így szólt: *Angliában gyakran a konzervátorok létesítik a legnagyobb változásokat; tudják, hogy valódi konzerváló politika mélyreható, merész átalakítások nélkül nem lehetséges.*»

Emlékezzünk vissza arra, a mit mondtam, hogy a liberalizmus iskolájában az ember *magára maradt*. Társaitól elszigetelve, tehetetlen az ember; mint gyöngé csecsemő szülői gondozás nélkül nem tud megélni; hogy pedig az emberi társadalom megalakuljon, annak főfeltétele az volt, hogy az ember társuljon; egy ember magában meg nem alkothatta volna az emberiséget. Az emberben, mint társas lényben van bizonyos, ösztönszerű érzés, melyet eddigelé nagyobb figyelemre nem méltattak, noha ezt a figyelmet a legnagyobb mértékben megérdemli. Ez az érzés először nemleges irányban érvényesül; a magány, az elkülönítés nem jól esik az embernek. De ne gondoljuk, hogy csak a legközvetlenebb, anyagi szükségek kielégítése végett van az embernek társra szüksége; *szellemi, morális vágyai is társulásra ösztönzik*; ha öröm vagy bánat ér bennünket, szeretjük azt másokkal közölni; ha valami érdekesebbet olvasunk vagy hallunk, ha valami fontos, nagy igazságra bukkanunk, közlékenységünk vágya csak akkor lesz kielégítve, ha azt másokkal közölve, mintegy termékeny gyarapodásnak indíthatjuk; a gondolatok közlésének vágya teszi érthetővé az óhajtást, mely mindazokat elfogja, a kik akár az igaz-

ságszolgáltatás, akár a tudomány, akár a vallás fenkölt eszmevilágában prozeliták gyűjtésében apostolkodnak.

A *szociális érzék* akkor jut legjobban érvényre, midőn a távol idegenben egy ismerős arcz ötlík szemünkbe. Mi, emberek egymásra vagyunk utalva; gondolataink fűznek bennünket egymáshoz; ez oly érzés, mely különböző együtt élő emberek között más-más, eltérő módokon fejlődik. A családi, rokoni társulásokról nem beszélve, nézzük csak, hogy egy-egy község lakosai mily büszkék földieik kiváló tulajdonságaira, még akkor is, ha azok esetleg korcsmai verekedés alkalmával feltűnő fizikai erőben nyilvánulnak. Ez a szociális érzés, ha megerősödvé gyarapszik, *hazafias érzéssé* nemesedik, melyet ép úgy kell fejleszteni, mint magát a szociális érzést, iskolában, társaskörökben s egyebütt.

Nem akarok itt áttérni egyes fajok-, egyes családokra, a közös érdekekre, melyek közelebb hozzák egymáshoz az embereket; arra akarok jönni, hogy a *szociális érzés* legyen *nemzeti* is, mely az egy nemzethez tartozókat, kik, sajnos, sokszor igen erős politikai ellenfelek, hozza össze ennek daczára is a nemzeti szociális érzés. Az ember — legyen bár gazdag vagy szegény, művelt vagy műveletlen, eszes vagy kevésbé értelmes, mindig kölcsönös támogatásra szorul. A *munkamegosztás* törvénye oly régi, mint az emberiség maga; de mert a munka csakis azon emberek között osztható meg, a kik szövetkeztek, azért kell a legnagyobb mértékben szövetkezésre törekednünk, ha tökéletes munkát akarunk végezni. A mely mértékben halad a kultúra, a polgárosodás: ugyanazon mértékben válik a munkamegosztás tökéletesebbé s ép oly arányban fejlődik a *szövetkezeti eszmének* hatékonysága.

A nemzetgazdasági politikában tanultam valamikor, hogy a közgazdaság, közvagyonosodásnak minden gyarapodását vagy csökkenését megérzi az egész szociális test, a társadalom, az emberiség összessége is, úgy hogy embertársaink jóléte a mienkkel szorosan egybefügg. Ha a gyakorlati életet úgy fogjuk föl, mint van, ezen igazságról meggyőződhetünk. Egy rossz aratás nemcsak a földművelőt sújtja, hanem az egész országot is. A munkabeszüntetések, a csődök, a fizetési képtelenség az egész szociális testet átjárja, a tartalékalapokat megtámadja; kisebb-nagyobb mértékben megérzi azt mindenki. Innen van az, hogy nagy részvétellel halljuk mi, gazdák, ha becsületes, szorgalmas, kereskedői házak fizetéseképtelenné lesznek; viszont azok, a

kik nem földbirtokos gazdák, szintén részvétellel viselkednek, ha árvízről, fagyról, szárazságról, jégverésről értesülnek.

Ezt a *szociális érzést* tehát *tagadni nem lehet*; és ez lassankint a távolságok legyőzésével szolidaritási érzetet fejleszt ki a legtávolabbi világrészekben lakó emberiség között is. Emlékezzünk csak a búr háborúra, most pedig a japánokra. Ez a szolidaritási érzet folyvást sűrűbben jelentkezik a szociálpolitikai irodalomban. Megengedem, hogy ennek tudatára a közönséges életben, közviszonyok között nem jutunk; de történjék valami ott a hol a mi érdekeinket közelről érinti, üssön ki egy munkabeszüntetés a mozdonyvezetők és vasutasok körében,* a kiknek szolgálatára utalva vagyunk, hamar köztudattá lesz az, hogy van szociális érzés és kérdés.

Nekünk tehát örülnünk kell, ha a nemzet hatalmas, gazdag lesz; örülnünk kell, ha jó termés van, ha ipar és kereskedelem virágzik és szomorkodnunk, ha mindennek ellenkezőjét látjuk; de a szociális reformot létesítenünk kell, hogy mások javát szolgálhassuk; mindenkinek azon helyen kell lenni, melyre tehetségei utalják, hogy bensőleg megelégedett lehessen; de hogy az illető kifelé is hathasson, azon téren kell maradnia, melyen képességeit leggyümölcsözőbben fejtheti ki.

A szociálisták meg akarják a világot változtatni, állítólag ki akarják irtani az önzést, hogy az embereknek itt, ezen a földön jobb dolguk legyen. De nem igyekeznek az embereket jobbakká tenni. Ez nekik igen lassított menetű munka. Hamar és erőszakosan, lehetőleg felforgatással kell az emberek jólétét elővarázsolni. Ezt pedig csak a szociális forradalom teheti, a mit ők épen azért óhajtanak. Azért ellenzik ők a csendes, a lépésről-lépésre haladó fokozatos szociális reformokat. Magam részéről a csendes átalakítás és haladásnak, a társadalmi átalakulásnak talán unalmas, talán idealisztikus, nem mindjárt eredményes, de azért mégis csak biztosabb útját választottam a társadalmi fejlődés irányzatai között, feltéve, hogy ez az út egyszermind útja az erkölcsi nevelésnek, a szociális érzék fejlesztésének, mely az egész világon, lassan bár, de öntudatosan nyomul előre.

Gróf Mailáth József.

*A mint az most április 27-én a m. k. államvasutak alkalmazottjai körében a teljes anarchiára emlékeztető módon a külföld előtti, nagy szegényünkre megtörtént.